

“TÜRKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O‘RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

BİLİMSEL DİPLOMASİ VE TÜRKİYE’DE ÖZBEKİSTANLI AKADEMİSYENLERİN ÇALIŞMALARI

İsmet ÇETİN

Prof. Dr.; icetin1957@gmail.com;

ORCID:0000-0002-0144-2703

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15290589>

Özet: *Günümüz dünyasında akademisyenlerin bilimsel çalışmalarıyla devletler ve toplumlar arası ilişkilerdeki önemi ve bilimsel diplomasideki (bilim diplomasisi) fonksiyonları önemli yer tutmaktadır. Akademisyenlerin küresel ölçekten mahalli ölçüğe kadar her alanda çalışmaları, insanlığın ortak problemlerine ürettikleri bilgilerle çözüm getirmeleri, insanlığın geleceği için önemlidir. Makalede bilimsel diplomasi ve Türkiye’de Özbekistanlı akademisyenlerin çalışmaları ile ilgili fikirler kaleme alınmıştır.*

Anahtar sözlər: *Türk devletleri, zaman, akademik alan, ceditcilik.*

Annotatsiya: *Hozirgi kunda akademiklarning ilmiy tadqiqotlari va ularning davlatlar va jamiyatlar o‘rtasidagi munosabatlardagi ahamiyati hamda ilmiy diplomatiyadagi (ilmiy diplomatiya) vazifalari muhim o‘rin tutadi. Akademiklarning global miqyosdan tortib mahalliy miqyosgacha har bir sohada faoliyat yuritishi, egallagan bilimlari bilan insoniyatning umumiy muammolariga yechim topishi insoniyat kelajagi uchun muhimdir. Maqolada ilmiy diplomatiya va o‘zbek akademiklarining Turkiyadagi faoliyati haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Turk davlatlari, zamon, akademik soha, jadidchilik.*

Abstract: *In today's world, the importance of academics in relations between states and societies with their scientific studies and their functions in scientific diplomacy (science diplomacy) have an important place. The work of academics in every field from global to local scales and their solutions to the common problems of humanity with the information they produce are important for the future of humanity. The article has written ideas about scientific diplomacy and the work of Uzbek academics in Turkey.*

Keywords: *Turkish states, time, academic field, Jadidism.*

Bağımsız olarak varlığını sürdüren Türk devletleri ile başka devletlerin yönetiminde özerk veya yarı özerk statüde varlığını sürdüren gruplar ya da çeşitli ülkelerde dağınık halde yaşayan Türklerin nüfusu iki yüz yetmiş milyon civarındadır. Güney Sibirya’dan Kuzey Afrika’ya; Çin içlerinden Batı Avrupa’ya kadar geniş bir coğrafyada yaşayan Türkler, tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemlerden itibaren sahip oldukları kültürel dinamikler, ortak tarih bilgi ve bilinci ile millet olarak birlikte yaşama iradelerini kaybetmemişlerdir. Ancak tarihin çeşitli dönemlerinde kimi zaman iç çekişmeler, kimi zaman yabancı unsurların işgalleri veya idarî tasarruflarıyla sıkıntı yaşanmış olsa bile sahip oldukları kültürel kodlar, hürriyet duygusunu sürekli diri tutmuş ve bir olma iradesini yok edememiştir. I. Dünya Savaşından sonra

“TÜRKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O‘RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

yaşanan siyasî gelişmeler maalesef kişinin yaşadığı zaman itibariyle uzun, tarihin akışı içinde kısa bir zaman diliminde bağımsızlıklarını kaybeden Türk topluluklarından bazıları, 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeniden hürriyetlerine kavuşmuş, bağımsız devletlerini oluşturmuşlardır.

Türk devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri, Türkiye tarafından coşku ile karşılanmış, bağımsızlıklarını ilk tanıyan da Türkiye olmuştur. Bu dönem, 21. yüzyıl için yeni bir aydınlanma döneminin başlangıcıdır. Aydınlanma heyecanı Türkiye ile Türk dünyası arasında yeni ilişkilerin kurulmasının yolunu açmış, büyük bir heyecan uyandırmış.

Başlangıçta Türkiye'nin öncülük ettiği, Bilge Kağan'dan Kaşgarlı Mahmud'a; Alparslan'dan Emir Timur'a; Nevayî'den Gasıpiralı İsmail Bey'e uzanan Türk birliği düşüncesi, 20. yüzyıla gelindiğinde Yusuf Akçura, Ziya Gökalp Beylerin teorik çalışmaları ve Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile yeni bir dinamizm kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, Türk dünyasında yeni bir heyecan yaratmış, özgürlük düşüncesini diri tutmuştur. 1990 yılına gelindiğinde Türklük sevdalıları *Enver Paşa*, *Korbaşı Ergaş*, *Mustafa Çokay*, Abdullah Kadiri, Bekir Sıtkı Çobanzade, Çolpan gibi nicelerinin ruhları şenlenmiş ve adeta yeni bir dünya kurulmuştur.

Türk devletlerinin bağımsızlıklarının ilanından sonra 1993 yılında yapılan; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, KKTC, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan devlet temsilcileri ile ABD, Afganistan, Ahıska, Almanya, Avustralya, Batı Trakya, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Danimarka, Fransa, Irak, İngiltere, İran, İsviçre, Kanada, Makedonya, Nogay, Romanya, Saha, Altay, Şor, Irak Türkmen Eli, Suriye Bayır Bucak Türkmen temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilen Türk Kurultayı, Türk devlet ve topluluklarının yüz yıl sonra ilk buluşmalarıdır. Devlet yöneticileri, STK temsilcileri, meslek birlikleri temsilcileri ve akademisyenlerin de aralarında bulunduğu yüzlerce delege içinde Özbekistan, Prof. Dr. Töre Mirzayev, Prof. Dr. Nizamettin Mahmutoğlu ve Hidayberdi Tohtabayev gibi akademisyenlerin içinde bulunduğu otuz delege ile temsil edildi. Bu kurultaydan sonra gelişmelerin değerlendirildiği, yeni politika ve uygulamalar ile karşılaşılan problemler ve çözüm yollarının tartışıldığı on kurultay daha yapılmıştır. Kurultaylarda tavsiye niteliğinde alınan kararlardan sonra Türk devletleri arasında çeşitli alanlarda işbirlikleri kurulmuş, başta Türk Devletleri Teşkilatı olmak üzere Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSÖY, Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKP), Türk Akademisi (TWESCO), Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk Üniversiteler Birliği gibi

“TÜRKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O‘RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

kuruluşlar ile Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi ile çeşitli adlar altında uluslararası kurumlar oluşturulmuştur.

20. yüzyılın sonlarında belki de yüzlerce yıl sonra yapılan bu kurultayda toplum ve devlet hayatı bütün yönleriyle ele alınmış, devlet ve toplulukların izleyeceği politikalar, problemler ve çözüm yolları tartışılmıştır. Bunlardan “Bilim, Eğitim-Öğretim, Kültür-Sanat ve Uluslararası İlişkiler” komisyonlarında yapılan çalışmalar, öncelikle Türk devlet ve topluluklarının kültürel birliği üzerine kurulan “birlik” fikrinin çatıyı oluşturduğu düşünceyi hayata geçirmeyi ülkü edinir. Kurultayların sonuç bildirgelerinde bu ülkünün gerçekleşmesi için Türk ülke ve topluluklarının karşılıklı çalışmaları, işbirliği yapmalarının gerekliliğine işaret edilir.

Yüzyılı aşkın zaman sınırlı ilişkiler ve özellikle yetmiş yıl farklı bloklarda yer alıp hiçbir şekilde irtibatı olmayan Türk topluluklarının önce birbirlerini tanınması, duygudaşlığın yeniden sağlanması gerekmektedir. Uluslararası ilişkilerde “kültürel diplomasi” çerçevesinde faaliyetlerin yürütülmesi, kültürel çalışmalarda karakterize edilen günümüz uluslararası ilişkilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu alanda yürütülen faaliyetler Türk gruplarının karşılıklı olarak kültürel değerlerini aktarılmasını sağladığı gibi aktarılan kültürel unsurların aynîliğini ortaya çıkararak toplumsal hafızada saklanan kültür kodlarının hatırlanmalarını sağlar. Devlet ve topluluklar arası kültürel diplomasi yalnızca devletlerin merkezi hükümetleri tarafından uygulanmaz, aynı zamanda bu alanda lider bir rol oynayan devlet dışı aktörler tarafından da uygulanmaktadır.

Kültür politikalarının esaslarını belirleyen merkezi hükümetler dışında farklı kurumlar ve mensupları geleceğe dair projeler üretir ve uygularlar. Özellikle akademik alanda üretilip uygulanan “bilimsel diplomatik” faaliyetler, sadece kültürel alanda değil, bilimsel alanda da ülke ve toplumların birbirlerine yakınlaşmasını, bir arada olma/ yaşama iradesini sağlar.

Türkiye, Türk devlet topluluklarıyla 1990 yılından itibaren eğitim ve bilim alanında işbirliği yapmış, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan ve “kardeşlik” bağıyla yakınlaşan Türk devletlerinin dünyaya açılmalarında yardımcı ve onların kalkınmasına destek olmak için teknoloji, eğitim ve bilim alanında işbirliğine öncelik vermiştir. Bu çerçevede “Büyük Öğrenci Projesi” ile Türk devlet topluluklarından öğrenci ve öğretim üyesi Türkiye’ye gelmiş, Türkiye’den de ilgili ülkelere öğrenci ve öğretim üyeleri gitmiştir.

Türkiye’de, istenilen seviyede olmamakla birlikte toplum, Türk dünyasıyla

“TÜRKIY XALOLAR FOLKLORINING QIYOSIY O‘RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

ilgili bilgilere sahiptir. Her hangi bir Türk grubu ayırımı olmaksızın, ülkeler ve Türk grupları hakkında genel bilgiye sahip olan toplum, Cengiz Dağcı, Nevayî, Fuzuli, Köroğlu, Dede Korkut örneğinde olduğu gibi Türk dünyasının ortak kültürel unsurları ile tanınmaktadır.

Türklük bilimi alanında çalışan akademisyenlerin bilgi alanları genel bilginin ötesinde daha özeldir ve Türk dünyasıyla ilgili bilgilerin zenginleşmesi ve aktarımı için akademik seviyede birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle Türk dünyasıyla ilgili Türk üniversitelerinde lisans seviyesinde Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği ile Tarih Bölümlerinde Türk dünyasıyla ilgili dersler okutulmaktadır. Bu çerçevede Özbekistan’la ilgili çalışmalar oldukça önemli yer tutar. Türk üniversitelerinde Türk dünyasıyla ilgili lisansüstü 6000 tezin yüzde onunun üstünde bir oranla Özbekistan olması çalışmanın önemine işaret eder.

Özbek sahasıyla ilgili yapılan lisansüstü çalışmaların yarısı (2/1’i) Türklük bilimi alanında yapılmış, birçoğu da kitaplaştırılmıştır. Hüseyin Özbay, Şuayip Karakaş, Veli Savaş Yelok, Fatma Açık, Selami Fedakar, Pınar Fedakar, Erhan Solmaz, Hüseyin Baydemir, Ertuğrul Yaman, Tuğba Teke, Aynur Özcan ve Erdi Erbeden, Özbek ve Özbekistan sahasıyla ilgili çalışma yapan akademisyenlerden bazılarıdır.

Türkiye’de yapılan akademik çalışmalar dışında Türk dünyasıyla ilgili çalışma yapan çok sayıda Özbekistanlı akademisyen bulunmaktadır. Uluslararası ilişkiler bağlamında Özbekistanlı akademisyenlerin Türkiye ile olan ilişkileri, Türkiye-Özbekistan arasındaki uluslararası ilişkilerin ilerlemesini, devlet ve toplumsal konularda ortak politika ve projelerin üretilip uygulanmasını sağlamıştır. 1993 yılından itibaren Türkiye’de üniversitelerde ders veren Özbekistanlı akademisyenler, sadece ders vermekle kalmamış, yaptıkları bilimsel çalışmalar ve özellikle Özbekistan’ın tanıtımı, ülkeler arasında işbirliği ve kültürel birliğin yeniden inşası konusunda öncü olmuşlardır.

Türkiye’de görev yapan akademisyenler üniversitelerdeki çalışmalarını dışında başta Kültür Bakanlığı, Atatürk Kültür Merkezi ve Türk Dil Kurumu gibi resmi kurumlar ile Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Avrasya Yazarlar Birliği gibi kuruluşlar vasıtasıyla Özbekistan ve Özbekistan-Türkiye ilişkileri konusunda konferanslar vermiş, çok sayıda çalışma yapmış, kitap yayınlamışlardır. Prof. Dr. Begali Kasimov, Atatürk Kültürü Merkezi tarafından yürütülen Türk Dünyası Edebiyatı projesinde çalışmış, “Ceditçilik (Bazı Mülâhazalar)” (Çev. Veli Savaş

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

Yelok), “XX. Yüzyıl Başlarında Türkistan'daki Cedidcilik Akımının Başlıca Özellikleri”, “Milli Uyanış”; Prof. Dr. İristay Kıçkartaev, “Yeni Özbek Alfabeti ve İmla Lügati”, “Özbek Tarihi Romancılığı”, “Ali Şir Nevayî'nin Dil Dünyası”, “Latin Esaslı Özbek Alfabetinin Yeni Taslağı”, “Özbek Edebiyatından Seçmeler (Dr. Aynur Öz ile)”, “Özbek Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Ali Şir Nevayî'nin Rolü”, “Özbeklerde Hitap Kültürü”, “Özbek Edebi Dilinde Tamlayan Hali”, “Gelinlerin İsyanı” (Aynur Öz ile) gibi çalışmalarıyla öncülük yapmışlardır. Daha sonraki dönemlerde Doç. Dr. Berdak Yusuf, Doç. Dr. Tahir Kahhar, Doç. Dr. Zilola Hudayberdieve ve Prof. Dr. Zaynabidin Abdirashidov gibi araştırmacılar Türkiye’de Özbek sahasıyla ilgili çalışmaları devam ettirmişler.

Türk ülkeleri arasındaki ilişkiler ve ortaklıklar hangi alanda olursa olsun, bu ilişkilerin ve ortaklıkların kurulması, ortak projelerin üretilip uygulanması sıradan devletlerarası ilişkilerden farklıdır. Özellikle Türk dünyasında bu tür birlikteliklerin kurulmasında birinci derece olan unsur kültür birliğidir. Bundan dolayıdır ki Türk devlet ve toplulukları bilim insanları başlangıçta ortak kültürel değerler, gelenekler, edebiyat ve dil konularında çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu çerçevede Özbekistanlı akademisyenlerden Prof. Dr. Begali Kasimov’un (1942-2004), Prof. Dr. İristay Kıçkartaev’in (1936-2000) ve Prof. Dr. Töre Mirzayev’in (1936-2020) çalışmaları öncü olmuştur.

Birbirinden farklı ve uzak coğrafyalarda yaşayan Türk gruplarının birlik işaretlerinin başında gelen ve kültür kodlarının taşıyıcısı olan destanlar, ortak tarih bilgi ve bilincinin ifadesidir. Bu konuda Prof. Dr. Fikret Türkmen’in yürütücülüğünü yaptığı ve Türk Dil Kurumu bünyesinde hayata geçirilen Türk destanlarının yayımlanması, farklı ülkelerde yaşayan bilim insanları tarafından başarıyla tamamlanmıştır. Özbekistan’dan Prof. Dr. Töre Mirzayev’in Alpamış örneğinden hareketle destan öğretimi konusunda kaleme aldığı “Alpamış Destanının Öğretilmesi”, “Destanların Şahı”, “Özbek Halk Destancılığı ve İslam Şair”, “Köroğlu Dastanı Çalışmaları” başlıklı makaleleri ile “Huşkeldi ve Belagerdan” (Prof. Dr. Cabbar İshankul ile ortak), “Erali ve Şirali” (Prof. Dr. Selami Fedakar ile ortak) destanları bu alanda yapılan önemli çalışmalardandır.

Bilginin sınır tanımazlığı gibi akademisyenlerin de sınır tanımazlığı söz konusudur. Özellikle bilginin uluslararası taşınırılığı günümüzde daha yoğundur. Ülkeler arasındaki kutuplaşmanın nispeten giderilmesi, elektronik iletişim araçları ve sanal ortamda bilgilerin süratle yayılmasını sağlamaktadır. Bunun yan ısıra

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

akademisyenlerin ÷lkeler arasında ortak bilimsel faaliyetler y÷r÷tmeleri veya bilimsel toplantılara katilmaları da gözden uzak tutulmamalıdır.

Türklük bilimi alanında çalışan akademisyenler, alanları gereği genel anlamda Türk dünyasını bütün yönleriyle, spesifik olarak da bölgesel dinamikler konusunda bilgi sahibidirler. Bu bilgiler kültürel diplomaside stratejik kararlar alırken önemli bir avantaj sağlar. Akademisyenler, akademik birimlerle iş birliği kurmak suretiyle birlikte çalışma, bilgi üretme ve uygulama yapmaları; bilimsel toplantılar ve yayınlar aracılığıyla uluslararası ilişkilerde ÷lkelerin yumuşak gücünü artırır, özellikle Türk dünyasında birlik düşüncesinin oluşumunu sağlarlar.

Bu gün adına bilimsel toplantı düzenlenen Prof. Dr. Cabbar İshankul diplomat olmamakla birlikte Özbekistan-Türkiye arasında kültürel alanda birçok işbirliğinin yapılmasına öncülük eden, bilimsel kuruluşlarla birçok çalışmaya katılan bir akademisyendir. Prof. Dr. İshankul'un Türk devletleri arasında tarih ve kültür birliği, ortak geçmişi, dil birliği, ortak inanç ve geleneklerin paylaşılması halinde devlet ve toplumların daha güçlü olacağı düşüncesi ile yaptığı kültürel alandaki çalışmaları son derece önemlidir. Birlikte yapılan çalışmalar, genelde Türk devlet ve toplulukları, özelde Özbekistan-Türkiye çevresinde birlik düşüncesinin hayata geçmesi iki tarafın da güçlerini artıracacağı, bu güç birliğinin ÷lkeleri dünyada güçlü kılacağını ve gelecekte de gücünü artırarak devam edeceğine işaret eder. Prof. Dr. İshankul'un “Türkistanlı Dört Evliya ve Atalar Kültü”, “Epik Eserlerdeki Rüya Motifinin Yapısal Tahlili”, “Destanlarda Olağanüstü Doğum Motifi”, “Nevruzda Bayçiçek Merasimi”, “Özbekistan Folklorunda Rüya Motifi”, “Dil ve Gelişme”, “Epik Yaratıcılık ve Metin Problemi”, “Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı'ndaki Mitolojik Motifler”, “Folklor ve Onun Tetkik Metodu”, “Kündoğmış Destanındaki Mitolojik Motiflerin Ortaya Çıkışı”, “Epik Yaratıcı Tipinin Bedii Yorumu”, “Özbek Folklorunda Dev Karakterinin Mitolojik Kökeni”, “Rüya ve Bulmaca” başlıkla makale ve bildiriler İle Töre Mirzayev ile ortak kaleme aldıkları “Huşkeldi ve Belagerdan Destanı ” adlı kitabı bu alandaki bilgilerin Özbekistan'dan Türkiye aktarılmasına örnek teşkil etmektedir. Bu aktarımlar Özbekistan ile Türkiye merkezli Türk toplulukları arasındaki kültürel aynılığın olduğu ve Türk gruplarının birlikte yaşama iradesine sahip olabileceklerini ifade etmektedir.

Günümüz dünyasında akademisyenlerin bilimsel çalışmalarıyla devletler ve toplumlar arası ilişkilerdeki önemi ve bilimsel diplomasideki (bilim diplomasisi) fonksiyonları önemli yer tutmaktadır. Akademisyenlerin küresel ölçekten mahalli ölçüğe kadar her alanda çalışmaları, insanlığın ortak problemlerine ürettikleri

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

bilgilerle çözümler getirmeleri, insanlığın geleceği için önemlidir. Akademik çalışmaların ülkeler ve toplumlar arasındaki ilişkileri, bağların güçlenmesindeki rolleri aynı zamanda toplumlar arasındaki dayanışmayı ve birlikte kalkınmayı sağlar. Türk devlet ve topluluklarına mensup akademisyenler, küresel ölçekteki çalışmalarını yanında mensup oldukları toplum/toplumlar ölçeğinde yaptıkları çalışmalarla ülkeler ve toplumlar arası bağları güçlendirir. Özbekistan ve Türkiye’de hizmet veren akademisyenler de bu çerçevede Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde önemli fonksiyonlar üstlenip toplumların her alanda işbirliği yaparak birlikte kalkınmalarını, daha yaşanabilir bir dünyaya ulaşmalarına katkı sağlayacaklardır.

Kaynakça:

1. Karakaş, Şuayip (1998), “Türkistan’da “Kızıl Kırğın” Kurbanları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8,5, 24-36.
2. Kocatepe, Ömer Faruk (2022), Türk Devletleri Teşkilatı, Politik ve Askeri İşbirliği, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
3. TÜDEV (1993), Türk Devlet Ve Toplulukları, Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı 21-23 Mart 1993, Antalya [Konuşma, Bildiri Ve Karar Metinleri], Ankara.
4. Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE)
5. Çağlar, Eşe (2018), Antalya’da Toplanan Türk Kurultaylarının Tarihi Değerlendirmesi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 241-263.
6. Nye Jr., J. S. (2004), *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.